

MAHTUMKULU'NUN YAŞNÂME TÜRÜNDE YAZILMIŞ ŞİİRLERİNDE İNSANOĞLUNUN YAŞ YILLARI

G. Selcan SAĞLIK ŞAHİN *

Öz

Türkmen şairi Mahtumkulu Firakî, 1724'te Türkmenistan'ın Hacıgovşan köyünde doğmuştur. Mahtumkulu, Türkmenlere has mahallî temaları ve söyleyiş tarzını bırakmadan, kısmen farklı nazım şekilleriyle, Yunus Emre ile başlayan tasavvuf ve ilahi aşk konusunun yanı sıra Karacaoğlan'daki gibi dünyevi aşk konularını işleyen eserler vermiştir. Mahtumkulu, şiirlerinde aile, yurt, devlet, siyaset, din, aşk, sosyal değerler, sağlık gibi çok çeşitli konulara değinmiştir. Büyük şair, insana dair şiirlerinde, bazen kendi yaş yıllarında nasıl gelişmeler gösterdiğini bazen de genel olarak insanların temelde “çocukluk, gençlik, yaşlılık” şeklinde sıralanabilecek olan çağlarında nasıl gelişmeler gösterdiğini dile getirmiştir. Mahtumkulu'nun âşik edebiyatında yaşnâme, yaş/ömür destanı, yaş türküsü, vücudnâme olarak anılan türde yazılmış şiirlerinden iki tanesi (“Dördünde ya Beşinde” ve “Düşen Günlerim”) öncelikle Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın, ilk baskısı 1950'de yapılan, *Türk Lehçeleri Örnekleri* (8. yy.'dan 18. yy.'a kadar) adlı eserinde Mahtumkulu Divânı'na değindiği bölümde yayımlanmıştır. Çağatay, yayınında Samoyloviç'in Aşgabat'ta (1944) Kril harfli ve Börüoğlu'nun Aşgabat'ta (1926) Arap harfli yayımlanan çalışmalarından faydalanmıştır. Çağatay'ın adı geçen eserinde yayımlanan bu yaşnâmeler daha sonra 1985'te Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nun, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler” adlı makalesinde de yer almışlardır. Adı geçen makalede Çelebioğlu, Mahtumkulu'nun 4 yaşnâmesini paylaşır. Bunlar “Dördünde ya Beşinde” (Mânâ Bilmez Yaşında), “Mekâna Geldin” (Nihana Geldiñ), “Coşa Yetdiñ” ve “Düşen Günlerim”dir. Bu çalışmada ise Mahtumkulu'nun, Çelebioğlu'nun çalışması ile 4'ü ortak 2'si farklı (Sana Geldiñ, Kana Geldim) olmak üzere, toplam 6 yaşnâme şiiri ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada yer alan şiirlerin orjinal metinleri Aşgabat'ta 1959, 1992, 1993 ve 1994 yıllarında Mahtumkulu üzerine yapılmış yayımlardan alınmışlardır. Şiirlerin Türkiye Türkçesi'ndeki karşılıkları ise Prof. Dr. Annagurban Aşirov'un Mahtumkulu'nun şiirlerini içeren ve 2014 yılında Türkiye'de iki cilt halinde yayımlanan çalışmasından alınmış, ayrıca bir tercüme yapma çabasına girilmemiştir. Yukarıda görüldüğü üzere Çelebioğlu'nun çalışmasında geçen şiirlerin adları ile bugün aynı şiirler için kullanılan adların bazıları farklılık göstermektedir. Şiirlerin Türkmenistan'da, bu çalışmada yer aldıkları adlarıyla bilindiklerini belirtmek gerekir. Mahtumkulu'nun burada yer alan yaşnâme şiirlerinin dışında da çeşitli yaşlara girdiğini bildiren (“Yetiştî Yılım” gibi) şiirleri mevcuttur. Ancak bunlar yaşnâme özellikleri sergilemediklerinden ötürü çalışmaya dahil edilmemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu Firakî, Hoca Ahmet Yesevî, Türkmen Edebiyatı, âşik edebiyatı, yaşnâme.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara-TÜRKİYE, selcansaglik@yahoo.com, ORCID ID:0000-0001-7644-3965

YEARS OF AGE OF HUMAN BEINGS IN MAHTUMKULU'S POEMS WRITTEN IN AGE EPIC TYPE

Abstract

Turkmen poet Mahtumkulu Firakî was born in 1724 in the Hacigovshan village of Turkmenistan. Mahtumkulu produced works with partially different verse styles, without abandoning the local themes and style of expression specific to the Turkmens, dealing with the subject of mysticism and divine love, which started with Yunus Emre, as well as the subject of worldly love, as in Karacaoglan. In his poems, Mahtumkulu touched upon a wide variety of topics such as family, homeland, state, politics, religion, love, social values and health. The great Turkmen poet Mahtumkulu Firakî, in his poems about people, sometimes expressed how people developed in his own years of age, and sometimes how people in general developed in their ages, which can be basically listed as childhood, youth and old age. Two of Mahtumkulu's poems, written in the genre known as "yashnâme", "age/life epic", "age folk song" and "vucudnâme" in minstrel literature, were first published in Prof. Dr. Saadet Çagatay's work titled *Turkish Dialects Examples* (from the 8th to the 18th Century); of which the first edition was published in 1950. The poem is listed in the section about the Divan of Mahtumkulu. In her publication, Çagatay benefited from Samoylovic's works published in Cyrillic letters in Aşgabat (1944) and Boruoğlu's works published in Arabic letters in Aşgabat (1926). These Mahtumkulu poems were printed by Amil Çelebioglu in 1985, in the work titled "Yaşnâmes in Turkish Literature" in the Journal of Turkic Studies, published by the Marmara University Faculty of Science and Letters. In the aforementioned article, Çelebioglu shares Mahtumkulu's 4 chronicles. These are "Dördünde ya Beşinde" (Mana Bilmez Yaşında), "Mekana Geldiň" (Nihana Geldiň), "Joşa Yetdiň" and "Düşen Günlerim". In this study, a total of 6 age epic poems, 4 of which are common with Mahtumkulu's and Çelebioglu's works and 2 of which are different (Sana Geldiň, Kana Geldim), have been discussed and examined. The original texts of the poems included in this study were taken from publications on Mahtumkulu made in Ashgabat in 1959, 1992, 1993 and 1994. The equivalents of the poems in Turkish were taken from Annagurban Aşırov's work, which includes Mahtumkulu's poems and was published in two volumes in Turkey in 2014. No further effort was made to translate. As can be seen above, the names of the poems in Çelebioglu's work differ from the names used for the same poems today. It should be noted that the poems are known in Turkmenistan with the names they appear in this study. Apart from the poems listed here, Mahtumkulu also has poems that indicate that he has reached various ages (such as "Yetiştî Yılım"). However, they were not included in the study because they did not exhibit the characteristics of age epic.

Keywords: Mahtumkulu Firakî, Hodja Ahmed Yasawi, Turkmen literature, minstrel literature, age epic.

1. Giriş:

18. yüzyılda Firakî (Trkm. Pıragı) mahlasıyla, Türkmen Türkçesini kullanarak şiirler yazan ve Türkmen halkını aydınlatan şair Mahtumkulu, Türkmenlerin Göklen boyu Gerkez tiresindedir. Mahtumkulu'nun doğduğu ve vefat ettiği yıl hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, son yıllarda üzerinde birlik sağlanan doğum tarihi 1724'tür. Türkmenistan'ın Etrek ile Gürgen nehirleri arasındaki Hacıgovşan köyünde doğmuş, hayatını Türkmenlerin birlik olması idealine adanmış olan şair, Türkmen edebî dilinin yazı dili konumuna gelmesinde de büyük rol oynamıştır. Tahminen 1807 yılında¹ vefat eden büyük şair, babası Devletmehmet Azadî ile birlikte Türkmen edebiyatının klâsik döneminin temsilcilerindedir. Türkmen klâsik edebiyatının bu iki mihenk taşından Devletmehmet Azadî halk arasında “Garri Molla” olarak anılırken, Mahtumkulu Firakî ise “beyik akıldar şair” olarak anılır. Bir şair olarak Mahtumkulu, sadece Doğu'da değil Avrupa'da da 19. yüzyılın ortalarında tanınmaya başlanmıştır. N. Berezin, A. Vambery, F. Bakulin gibi yazarlar, şair hakkındaki kısa bilgileri okurlara ilk ulaştırırlardır. Mahtumkulu'nun bilimsel yönden biyografisini öğrenmek ve onun eserlerini incelemekle ilgili sistematik çalışmalar ise 20. yüzyılda başlamıştır. Mahtumkulu'nun eserlerini öğrenmede Türkmen bilim insanlarından B.A. Garriyev ve Prof. Dr. M. Köseyev'in önemli hizmetleri olmuştur (Aşırov 2012: 8).

Mahtumkulu Firakî, çağına göre iyi eğitilmiş, oldukça ileri görüşlü bir şairdir. Çok çeşitli temalarda şiirler yazmıştır. Elbette bu temaların başında tasavvuf gelir. Tövbe, zikir, takvâ, ihlas, sabır, şükür, tevekkül gibi tasavvuf kavramları onun şiirlerinde görülür (Bkz. Hudayberdiyeva 2021). Şair şiirlerinde, döneminin sosyal ve siyasal olaylarına ışık tutar. Kimi zaman zamaneyi eleştirir, kimi zaman kendini eleştirir.

Baymuhammet Atalıyeviç Garriyev'in 1959'da Aşgabat'ta yayımlanan ve 2011'de elektronik baskısı yapılan *Magtimguli* adlı eserinde şairin şiirleri “vatan ve kahramanlık hakkındaki eserler”, “ahlâkî-didaktik eserler”, “sosyal-tenkidî eserler”, “hayatla ilgi, beşerî eserler”, “aşk eserleri” ve “ağıtlar” şeklinde sınıflandırılmıştır (2011:iv-viii). Şairin, bu çalışmada ele alınan *Sana Geldiň, Kana Geldim, Coşa Yetdiň, Nihana Geldiň, Mâna Bilmez Yaşında, Düşen Günlerim* şiirlerinin “hayatla ilgili, beşerî şiirler” oldukları söylenebilir. Bunlar aynı zamanda şairin, âşık tarzı Türk halk edebiyatının destan formu içinde yazılan ve edebiyatımızda kökleri 11. yüzyıla (Nalbant 2016: 181) ve hatta daha öncesine kadar uzatılan (Bkz. Şimşek 2021) yaşnâme yazma geleneğinin devamı niteliğinde, Türkmenistan sahasında yazmış olduğu şiirlerdir. Çalışmada Mahtumkulu'nun adı geçen şiirlerinde bazen kendi yaş yıllarında, bazen de insanların genelinde çocukluk, gençlik, yaşlılık çağlarında nasıl gelişmeler gösterdikleri üzerinde durulacak, şairin yaşnâme türüne katkısı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

2. Yaş Yılı Meselesi ve Yaşnâmeler:

Türk dilinde *yaş* “doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman”² temel anlamında kullanılmaktadır. Louis Bazin (1920-2011), *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* adlı eserinde “yaş yılı” terimini kullanmış ve konuyu Türk dünyasından örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Bugün yaşayan Türk lehçelerinde (Kuzey-doğu Türk lehçeleri hariç) insan ömrünün geçen her bir yılı “yaş” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Yaş yılı meselesi, aynı zamanda dillerde görülebilen girilen yaş veya doldurulan/tamamlanan yaşın ifadesi gibi farklı kullanımlara da değinen bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır (2011: 54-59).

İnsan hayatında yaş yılına göre:

0-2 Yaş Bebeklik Çağı

3-6 Yaş İlk Çocukluk (Oyun) Çağı

7-11 Yaş İkinci Çocukluk (İlkokul) Çağı

12-18 Yaş Ergenlik Çağı olarak sınıflandırılmaktadır (Bkz. Kurbanova, 2018: 64).

¹ 1783/1798 telaffuz edilen diğer vefat tarihleridir.

² <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 10.04.2024).

Metanet Kahramankızı Kurbanova, “Divân-ı Hikmet’te Yaş Dönemleri Üzere Kişiliğin Gelişim Özellikleri” başlıklı bildirisinin girişinde insanın yaş dönemleri ile ilgili görüşlere yer verir:

“Örneğin J.A. Comenius dört mevsime uygun olarak insan hayatını dönem olarak dörde bölmüştü: Hayatın bahar dönemi (çocukluk), yaz dönemi, (gençlik), sonbahar dönemi (orta yaş), kış dönemi (yaşlılık). J.J. Rouse çocuk ve gençlik yıllarını dört yaş dönemine ayırmış ve her dönem için tipik eğitim alanını göstermiştir: 1. Fiziksel gelişim dönemi (0-2 yaş) 2. Duyguların gelişmesi dönemi (2-12 yaş) 3. Zihinsel gelişim dönemi (12-15 yaş) 4. Ahlaki gelişim dönemi (15-18 yaş)” (2018: 63).

Geleneklerine bağlı, ataerkil bir yapıya sahip olan Türkmen Türklerinde ise insan hayatı 7 döneme, 7 müçeye³ ayrılmaktadır. Her müçe/dönem 12 yıl kadar sürmektedir. Durmuş Tatlıoğlu, “Türkmenistan’da Hayatın Geçiş Safhalarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar” adlı çalışmasında bunları şöyle sıralar (1999:19):

1. Müçe: 12 yaşın sonuna kadar çocukluk (Trkm. Çagalık) yılları.
2. Müçe: 25 yaşa kadar gençlik (Trkm. civanlık) yılları.⁴
3. Müçe: 37 yaşa kadar yiğitlik yılları.
4. Müçe: 49 yaşa kadar orta yaş yılları.
5. Müçe: 61 yaşa kadar aksakallık yılları.
6. Müçe: 73 yaşa kadar yaşlılık (Trkm. Gartanlık) yılları.
7. Müçe: 85 yaşa kadar kocalık (Trkm. Garrılık) yılları.

Türkmenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov’un “Türkmençilik Kodeksi” olarak da anılan *Ruhname* adlı eserinde ise her 7 yılda insanın aklında ve bedeninde değişiklikler olduğu ve bu sebeple de her 7 yılda bir devrin bitip bir devrin başladığı belirtilir (RN-II, 2004: 200-201). *Ruhname*’de farklı “müçe”lerden bahsedildiği de görülür:

Hökmürovanlık müçesi: Hüküm sürülen, dediği yapılan çocukluk çağı (7 yaşa kadar sürer).

Sorancanlık/bilesigelicilik müçesi: 14 yaşa kadar süren devir.

Kämillik müçesi: 37 yaşta başladığı ifade edilen devir.

Ruhibelentlik müçesi: İnsandaki dünyevi aşkın ilahi aşka dönüştüğü devirdir (RN-II, 2004: 221).

Yine *Ruhnâme*’de “yaş” meselesine farklı bir yaklaşım vardır:

“İnsanın bir tane ömrü, bir kaç tane de yaşı olur. Öz yaşı, babalık yaşı, analık yaşı, dedelik-ninelik yaşı, dayılık yaşı, ağabeylik yaşı, ablalık yaşı. Dünyaya gelen insan kendi yaşını yaşamaya başlar. Kardeşi doğduğunda ikinci yaşı olarak ağabeylik-ablalık yaşını; çocuğu olduğunda üçüncü yaşı olan babalık, annelik yaşını; torunu olduğunda dördüncü yaşı olan dedelik-ninelik yaşını, yeğeni dünyaya geldiğinde ise amcalık, halalık, dayılık, teyzelik yaşını yaşamaya başlar.” (RN-II 2004:154)

Ruhnâme’de, insana ömründe 2 tür güç, kuvvet verildiği de ifade edilir. Bunlardan biri “gençlik çağı”dır. Çoğumuz için gerçek gücün, aksiyonun, yaşama sevincinin kaynağı olan bir dönemdir. Bu dönem günlük yaşamın temini için eğitim alındığı, güç ve kuvvetin dünya işlerine, aile kurmaya harcandığı, hızlı akıp giden, nasıl geçtiği anlaşılamayan bir dönemdir. İkinci güç “olgunlaşma çağı” olarak geçmektedir. Hayata dair düşüncelerin çoğaldığı, daha derinlik kazandığı, bu dünyanın niçin yaratıldığının anlaşılmasına, iç hesaplaşmaların yapılmaya başlandığı, inananlar için ahiret düşüncesi ve kaygısının arttığı bir dönemdir. Maalesef bir yandan da fiziksel gücün azalmaya, vücudun yaşlanmaya, zayıflamaya başladığı bir dönemdir.

³ Müçe II: On iki yıla denk olan zaman aralığı (TDDS-II, 2016:106).

⁴ Tatlıoğlu her müçenin 12 yıl sürdüğünü belirtse de 2. Müçeyi 24 değil 25 yaşa kadar olan dönem şeklinde aktarmıştır. Diğer müçeler 25+12 yıl ile uyumlu bir şekilde ilerlemiştir.

İnsanoğlunun bütün bu yaş dönemleri, âşık tarzı Türk halk edebiyatında, “insan hayatını temele alarak insanın ana rahmine düşüşünden ölümüne varıncaya kadar hayatın her dönemi ve o dönemlerde ortaya çıkan belirgin özellikleri edebiyat çerçevesinde ele alan eserler” (Nalbant 2016: 180) şeklinde tanımlanan *yaşnâmeler* ile lirik bir form kazanmıştır. Doğan Kaya, yaşnâmeler üzerine yaptığı çalışmasında, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin yaşnâmelerin ilk örneği olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder ve yaşnâmeleri 5 türe ayırır:

- Bütün insanları konu edinen yaşnâmeler
- Kadınları konu edinen yaşnâmeler
- Şairlerin kendi özel hayatlarını ele aldıkları yaşnâmeler
- Sosyal tenkit konulu yaşnâmeler
- İnançla ilgili yaşnâmeler (2016:2-3).

Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* eserinde ikinci hikmetten başlayarak aşamalı olarak her yaşın farklı felsefesini nazımla sunmuş, Türk dünyası ile Doğu âleminin sentezi ekseninde insan yaşının yine bizzat insanın kendisine verdiği imkânları ustaca tasnif etmiştir (Kurbanova, 2018: 63). Benzer şekilde Mahtumkulu da burada konu edilen *Sana Geldiñ, Kana Geldim, Coşa Yetdiñ, Nihana Geldiñ, Mânâ Bilmez Yaşında, Düşen Günlerim* adlı şiirlerinde her yaşın farklı felsefesini, metaforlarla süslediği nazım yoluyla, ortaya koymuştur.

3. Mahtumkulu'nun Şiirlerinde İnsanoğlunun Yaş Yılları

Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu, tıpkı kendinden önceki şairler gibi yaşnâme yazma geleneğine bağlı kalarak, insanoğlunun ana rahmine düşmesinden doğumuna, ilk çocukluk yıllarından 90-100 yaşına kadar ulaşabilen yaşam kademelerini şiirlerinde betimlemiştir. Şair, “Coşa Yetdiñ” şiirinde insanın varoluşunu şöyle açıklar:

- Bir gün atañ ışk etdi “Bir gün atan aşk etti,”
- Sulbundan coşa yetdiñ “Sulbünden coşa yetdin,”
- Ovval suvduñ, gan bolduñ “Evvel sudan kan oldun,”
- Gandañ soñ läşe yetdiñ “Kandan da leşe yettin” (MK, 1993:20)
- Benzer şekilde “Nihana Geldiñ” şiirinde dünyaya gelişi;
- Bu nakıldır adamzat, sen bu mekana geldiñ
- “Bu nakildir, âdemoğlu, sen bu cihana geldin,”
- Ovval atañ bilinden sızıp nahana geldiñ
- “Evvel ata belinden sızıp nihana geldin,”
- Atadan enä barıp, bir katra gana geldiñ
- “Atadan anaya varıp bir katre kana geldin,”
- Enede surat bolup, bu şirin cana geldiñ
- “Anada suret olup bu şirin cana geldin” şeklinde açıklar” (MK 1993:120).

Şairin “Düşen Günlerim” şiiri anne karnından başlar, fakat “yüz yaşa ulaşmadan alırlar canını” şeklinde sonlanır:

- Dokuz ay yatmışam enem garnında,
- “Dokuz ay yatmışım anne karnında”
- Göz açıp dünyäğe düşen günlerim,

“Göz açıp dünyaya düşen günlerim”

Dört ayakda gezdim enem elinde,

“Emekleyip gezdim anam elinde”

Sekiz ayda hem gülüşen günlerim.

“Sekiz ayda da gülüşen günlerim” (MK, 1959:143).

Şair “Kana Geldim” şiirinde, bebekliğin son evresi diyebileceğimiz iki yaş şöyle dile getirir:

Atam-enem söydüler, gösterdiler gucaga

“Anam babam sevdiler, kaldırdılar kucağa,

Geyimlerim geydirip, buladılar gundaga

“Elbisemi giydirip bıraktılar kundağa,”

Gâhi emedeklârdim, gâh turardım ayağa

“Kâh emekleyip kâh kalkıverdim ayağa,”

Ene süydün emerdim, dönerdim sola-saga,

“Ana sütü emerdim, dönerdim sola sağa,”

İki yaşa yetemde, iymäge nana geldim⁵

“İki yaşa yetince yemeğe, nan’a geldim” (MK, 2014-I:147).

Şair, bebeklikten ilk çocukluk çağına uzanan 1-3 yaş, bebeğin artık dişlerinin çıkıp süttten kesildiği ve katı gıdalar yediği bir dönem olarak “Sana Geldiñ” (İnsan Oldun) şiirinde ele alır:

Birden ikâ gitdi yaşñ “Birden ikiye gitti yaşñ,”

Yıglamaktır seniñ işin, “Ağlamaktır senin işin,”

Üç yaşında çıkdı dişi “Üç yaşında çıktı dişin,”

Süytten ötüp, nana geldiñ “Sütten geçip nan’a geldin” (MK-II, 1994:208).

Mahtumkulu “Düşen Günlerim” şiirinde 2 yaşında anne-babasını seçebildiğini, tanıdığını; 3 yaşında konuşmaya başladığını ifade eder:

Birimde bilmedim yağşı-yamanı, “Birimde bilmedim iyiyi-kötüyü,”

İkimde tanıdım ata-enäni, “İkimde tanıdım ata-anamı,”

Üç yaşında Tañrı berdi zıbanı, “Üç yaşında Tanrı verdi dili”

Dört yaşında daş atışan günleri. “Dört yaşında taş atışan günlerim” (MK, 1959:143)

Uzmanlar çocukluğumuzun ilk yıllarını hatırlayamadığımızı, hatırlayabildiklerimiz arasında da uzun zaman aralıklarının bulunduğunu ifade etmekle birlikte ortalama 3,5 yaştan itibaren silik de olsa bazı anların hatırlanabildiğini ifade etmektedirler⁶. Mahtumkulu’ya göre ise insanın 4-5 yaşları henüz mânâ bilmez yaşlarıdır:

⁵ Mahtumkulu’nun “Gana Geldim” şiirinin orjinal Türkmen Türkçesi metni için bkz. <https://magtyngulypyrgy.gov.tm/poems/2/gana-geldim>, (Erişim: 10.04.2024).

⁶ Zaria Gorvett, “İlk Anıları Hatırlama Yaşı Ülkelere Göre Değişiyor”, BBC Future, Yayınlanma tarihi: 31.08 2016, Erişim tarihi: 4.10.2023, <https://www.bbc.com/turkce/vert-fut->

Ey yaranlar, adamzat “Ey yarenler, ey dostlar,”
Magnı bilmez yaşında “Mânâ bilmez yaşında”
Bigam bolar dünyäden, “Bîgam olur dünyadan”
Törtünde ya başında. “Dördünde ya beşinde”

Başında begdir, bilmez “Beşinde beydir, bilmez,”
Dünyäni göze almaz, “Dünyayı göze almaz,”
Zerre gaygısı bolmaz, “Zerre kaygısı olmaz”
Gezer oyun daşında “Gezer oyun dışında” (MK-I, 1992:295).

Ülkelere ve zamana göre değişiklik gösterebilmekle birlikte çocukluğun 7. yılı evrensel olarak ilkokul çağına denk gelmektedir. Mahtumkulu'nun farklı farklı şiirlerinde bu durum hep vurgulanmıştır:

Yedide mekdep gördüñ “Yedinde mektep gördün,
Okıdın, yola girdiñ “Okudun, yolun bildin” (“Coşa Yetdiñ” MK, 1993:20).

Yedi-sekiz yaşında atañ mollaga berdi, “Yedi, sekiz yaşında atan mollaya verdi,
Okıp Kur'an-kitabı, ulalıp ona geldiñ. “Kur'an'ı okumakla büyüüp on'a geldin” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

Kişisel, bünyesel farklılıklar bir kenara bırakıldığında çocukların çoğu ilkokul çağında diş değiştirirler. Şair bu duruma dahi “Sana Geldiñ” ve “Düşen Günlerim” şiirlerinde değinmiştir:

Yedi yaşda düşer dişiñ, “Yedi yaşta düşer dişin,
İlim, mekdep boldı işiñ “İlim, mektep oldu işin,”
Sekiziñde yazdır gışıñ “Sekizinde yazdır kışın,
Dokuz başlap, oña geldiñ “Dokuz başlar, on'a geldin” (MK-II, 1994:208).

Bäşimi ötürdim bahar-yaz bilen, “Beşimi geçirdim bahar-yaz ile”
Altı yaşda kovalaşdım saz bilen, “Altı yaşta kovalaştım saz ile”
Yedi yaşda işim bolmaz gız bilen, “Yedi yaşda işim olmaz kız ile”
Sekizimde dişim düşen günlerim. “Sekizimde dişim düşen günlerim” (MK, 1959: 143).
Mahtumkulu'nun şiirlerine göre insanın 9-10 yaşı artık mânâ bilmeye başladığı yaşlardır:
Eger ki on yaş geler, “Eğer ki on yaş gelir,”
Oğlanlıktan huş geler, “Oğlanlıktan huş gelir,”
İymek-içmek hoş geler, “Yemek içmek hoş gelir,”
Küy köp bolar başında “Çok şey olur başında” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:295).

Dokuzumda berdim Tañrı salamı, “Dokuzumda verdim Tanrı salami,”
Onumda boynumda Hakiñ kelamı, “Onumda boynumda Hakk'ın kelamı,”

On birimde tuttum dövet-galamı, “On birimde tuttum divit-kalemi,”

Okıp-okıp magnı saçan günlerim. “Okuyup-okuyup mânâ saçan günlerim” (MK, 1959: 144).

“Kana Geldim” şiirinde Mahtumkulu, insanın 7 yaşını dostun düşmanın, yani iyi ile kötünün, ayırt edilebildiği yaş olarak ele alırken, akıl sağlığı yerinde ve ergenliğe girmiş⁷ Müslümanlara farz olan namaza başlama yaşı ise 9 yaş olarak ifade edilir:

Üç yaşıma yetemde, oynayıban gülerdim “Üç yaşıma gelince oynayıp da gülerdim,”

Baş yaşıma baranda, eneden zat dilärdim “Beş yaşımda anamdan ben bir şeyler dilerdim,”

Yedi yaşa yetemde, dost-duşmanım bilirdim “Yedi yaşımda ise dost düşmanı bilirdim,”

Dokuz yaşa yetemde, baş vağt namaz kılardım “Dokuzumda beş vakit namaz kılardım”

On yaşıma yetemde, edep-erkana geldim “On yaşıma varınca edep erkâna geldim” (MK, 2014-I: 148).

“Kişinin çocukluk devresinden çıkıp fiilen veya hükmen cinsî ergenlik kazanması”⁸ olarak tanımlanan bülüğ çağı, yine kişiden kişiye değişmekle birlikte, Mahtumkulu’nun şiirlerinde 12 yaşta başlıyor gözükmektedir:

On ikide güller bilen “On ikide güller ile,”

“Gezdin şirin tiller bilen “Gezdin şirin diller ile,”

On üçde bilbiller bilen “On üçte bülbüller ile,”

Seyr-i gülüstana geldiñ “Seyr-i gülüstana geldin”

(“Sana Geldiñ” MK-II, 1994:208).

Günümüzde çoğunlukla “ergenlik” olarak adlandırılan bülüğ çağını, yaşla ilişkilendirmenin bir anlamının bulunmadığını, olgunlaşma ve beklemeyi içeren bir dönem olarak tanımlamanın uygun olduğunu belirten uzmanlar, ergenlerin davranışlarında yetişkinlerin anlamadığı tutarsızlıkların bulunduğu dikkati çekerler (Adams 1995: 27). Mahtumkulu’nun “Kana Geldim” şiirinde de ergenlerin tutarsız davranışları dile getirilir:

On ikide her kime gıñralıp söz gatardım “On ikide terslenip laf u güzaf atardım,”

On üç yaşa yetemde, oynayıban gülerdim “On üçüme varınca, ağır meclis tutardım,”

On başıma yetemde, tiri-tüpeñ atardım “On beşime gelince, silah-tüfek atardım,”

On yedige baramda, ışk sövdasın gösterdim “On yedimde ise aşk sevdasını bilirdim,”

İşkîñ sövdası bilen sürüp, meydana geldim “Aşkîñ sevdası ile sürüp, meydana geldim” (MK, 2014-I: 148).

Şairin şiirlerinde ergenlik ve gençlik çağları diyebileceğimiz 14-20 yaşlar arası çok hızlı geçer. Bu yaşlar aynı zamanda insanoğlunun beşerî aşka gönül verdiği yıllardır:

Eser urdı on dört yaşda “Aşık oldu on dört yaşta,”

Arzumaniñ galam gaşda “Arzularım kalem kaşta,”

Ter mahbup guçduñ on başde “Hoş mahbub sardın on beşte,”

İşk içre mestana geldin “Aşk içre mestana geldin” (“Sana Geldiñ” MK-II, 1994: 208-209).

⁷ Ergenlik çağına genellikle 10-15 yaşları arasında girildiği bilinmektedir. Bu durum coğrafyaya ve cinsiyete göre değişiklik gösterebilmektedir (Adams, 1995: 13).

⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulug> (Erişim: 10.04.2024).

On bāşe yetse salı “On beşe yetse yaşı,”
Galkar köñül hıyalı “Artar gönül hayali,”
Çalar cahıllık yeli “Eser cahillik yeli,”
Cuvan görner düşünde “Yârı görünür düşünde” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992: 295).

On bāş yaşa barañda, oğlanlıktan saylandıñ, “On beş yaşa varanda, akli eren sayıldın,”
Gız-geline meyl edip, köñül berip küylendiñ, “Kız-geline meyledip, gönül verip dertlendiñ,”
Göyâ barıp ak öyüñ dört başında aylandıñ, “Güya varıp ak evin dört yanında dolandıñ,”
Hakk’ın fermanı ile ahir bir gün evlendiñ, “Hakiñ permanı bile ahir bir gün öylendiñ” (“Nihana Geldiñ” MK 1993:121).

Şair, *Sana Geldiñ, Kana Geldim, Coşa Yetdiñ* şiirlerinde 20’li yaşlara değinir. 20’li yaşlar insanın kanının kaynadığı, yerinde duramadığı, Mahtumkulu’nun aynı zamanda ayrılık acısı yaşadığı yaşlardır:

Yigrimiye yetende, pelek cebrini gördüm “Yirmiye yetende felek cebrini gördüm,”

Pelek aldı yarımı, ecel gamhana geldim “Felek aldı yârimi, ecel kampına geldim” (“Kana Geldim” MK, 2014-I: 148).

Cuvanlık odı yanar, “Gençlik ateşi yanar,”
Oğlanlıktan nırh döner, “Oğlanlıktan dem vurur,”
Her gün bir ışka müner, “Her gün bir aşka biner,”
Ol yigrimi yaşında “O yirmi yaşında” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:295).

Yigrimi yaşa geldiñ, “Yirmi yaşına geldin,”
Yigitligiñ sen bildiñ, “Yiğitliğini sen bildin,”
At mündüñ, gılıç aldıñ, “At bindin, kılıç kuşandıñ,”
Ceñgi-söveşe yetdiñ “Cenge, savaşa geldin” (“Coşa Yetdiñ” MK 1993: 20).

Yigrimine bardıñ coşup “Yirmine vardın coşup,”
Yigrimi başında gaynap daşıp “Yirmi beşinde kaynayıp,”
Otuz yaşlarda söveşip “Otuz yaşında savaşıp,”
Şir kimin meydana geldin “Aslan dek (gibi) meydana geldin”
 (“Sana Geldiñ” MK-II, 1994:209).

30’lu yaşlar insan ömründe, gücünün zirvesinde olduğu, en verimli yaşlardır:

Otuzumda atlar münüp gezerdim, “Otuzumda talara bibip gezerdim,”

Otuz başde ters söveşen günlerim. “Otuz beşte ters savaşan günlerim” (“Düşen Günlerim” MK, 1959: 144).

Gözün aldır sen mala, “Gözün aldır, sen mala”
Ugrar sen ham hıyala “Uğrarsın ham hayale,”
Güycün gelir kemala “Gücün gelir kemale,”
Otuza ulaşanda “Otuza ulaşanda” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:295).

Otuzunda yerinden, “Otuzunda yerinden,”
Duman gitmez serinden “Duman gitmez serinden,”
Yigitliğin zorundan “Yiğitliğin zorundan”
Gezdiñ tomaşa etdiñ. “Gezdin temaşa ettin” (“Coşa Yetdiñ” MK-I, 1992:293).

Otuz yaşa barınca, göyâ bir algır şir sen, “Otuz yaşa varınca, güya güçlü bir şir’sin,
Dünyâgamı başında göyâ yüvrüp yelir sen, “Dünya gamı başında güya koşup durursun,”
Dünyâge doymak yokdur, bolgınça bolsun diyir sen, “Dünyaya doyum olmaz, oldukça olsun dersin,”
Âhli musulman bolsañ ölgünçe halal yir sen “Ehli Müslüman isen daima helâl yersin” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

40 yaş ise artık “yaşın kemâle erdiği” bir dönemdir ve şairimiz bu yaşta insana tövbe etmesini, bir mürşide gitmesini (ki bu mürşit de Kur’an olarak geçer şiirlerinde) tavsiye eder:

Cahıl bolan kem bolar “Cahil olan kem olur,”
Ne aña merhem bolar “Ne ona merhem olur,”
Kırkda akıl cem bolar “Kırkta akıl cem olur,”
Adamzadıñ başında “İnsanoğlunun başında” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:295).

Sürdüñ dünyâni sürdüñ “Sürdün, dünyayı sürdün,”
Ahır vapasın gördüñ “Ahir vefasın gördün,”
Kırkına gadam urduñ “Kırkına adım attın,”
Kâmil sen huşa yetdiñ “Kâmilsin, huşâ yettin” (“Coşa Yetdiñ” MK-I, 1992:294).

40-45-50 yaşları insanın olgunluk çağlarıdır. İnsanın cahillik devrinde gönül hüküm sürerken, kâmillik devri denilebilen bu yaşlarda artık akıl hüküm sürmeye başlar (RN-II, 2004: 221-222):

Elli yaşa baranda, dogrulıkda bolar sen “Elli yaşına varanda, dogrulukta olursun,”
Kudeklikden ayrıldıñ, şiveligi biler sen “Toyluktan ayrıldın, olgunluğa geçersin” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

50 yaş yine insanın iç huzurunu bulmak için bir dergâha, bir tekkeye varma yaşıdır:
Kırk başde gurduñ dessanı, “Kırk beşte kurdun destanı,
Ellide yassan astanı, “Ellide yaslan astanı (tekke, dergâh),”
Elli başde tabıstanı, “Elli beşte tabıstanı (yaz mevsimi)”
Göyâ zemistana geldin “Güya zemistana (kışa) geldin” (“Sana Geldiñ” MK-II, 1994:209).

50 yaş, aynı zamanda yaşlılığa giden bir yoldur:

Bar almadıñ bağından “Hiç almadan bağından,”

Hazan urdı dağından, “Hazan vurdu dağından,”

Ellide riş ağından “Elli, sakal ağırtan,”

Utan bir yaşa yettin “Utan bir yaşa yettin” (“Coşa Yetdiñ” MK, 1993:21).

Kırkdan öter bolanda, “Kırkımı devirdiğimde, gittim elli yaşıma,”

Geldi ölüm nişanı, rehne girdi dişime, “Geldi ölüm nişanı, rehne girdi dişime,”

Her kim garrı diyerdi, hayran galdım işime, “Herkes yaşlı derdi, hayran kaldım işime,”

Gocaldım, düşgün oldum, govga geldi başıma, “Kocaldım, düşkün oldum, kavga geldi başıma,”

Ele hasa göterip, dogrı mekana geldim “Ele âsâ ararak, dogru mekâna geldim” (“Kana Geldim” MK-I, 2014:148).

Yaş ellige gidende “Yaş elliye gidende,”

Bolar garrı adında “Olur yaşlı adında,”

Ölüm bolar yâdında, “Ölüm olur aklında”

Sangı eder işinde. “Sancı eder işinde”

(“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:295).

Şairin şiirlerinde 60 yaş, insanoğlunun geriye dönüp bakıp hayıflandığı bir çağ olarak görülür:

Altmışa yaş yetirdiñ “Altmışa yaş yetirdin,”

Başıñ gama batırdıñ “Başın gama batırdın,”

Hoş günleriñ ötürdiñ “Hoş günlerin geçirdin,”

Yazın yok, gışa yetdiñ “Yazın yok, kışa yettin”

(“Coşa Yetdiñ” MK-I, 1992:294).

60 yaş insanın yaşlanmaya başladığı ve aynı zamanda ektiğini biçmeye, hesap vermeye yaklaştığı yaşır:

Altmış yaşa baranda, garrıganiñ biler sen, “Altmış yaşa varanda, yaşlandığını bilirsin,”

Eken ekinin biçip, orak ormana geldiñ. “Eken ekinin biçip, orak biçmeye geldin” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

Bir zamanlar hayatın anlamıymış gibi görünen kavramlar (dünyevi aşk, sevda) birden bire önemini yitirir:

Düşmüşem sövdaya diyp, “Düşmüşüm sevdaya diye,”

Sövdli govgaya diyp, “Sevdalı kavgaya diye,”

Geçdi ömrüm zaya diyp, Ömrüm boş geçti diye,

Ah urar altmışında “Ah vurur altmışında”

(“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:296).

Şair, 60 yaş “kış evi” olarak adlandırır:

Altmışda gış öye girdiñ, “Altmışta kış evine girdin,”
Altmış başde candan irdiñ, “Altmış beşte candan bezdin,”
Yetmişde gunça gül tirdiñ “Yetmişte gonca gül yığdın,”
Toplu zemistana geldiñ “Toplu zemistana geldin”
 (“Sana Geldiñ” MK-II, 1994:209).

Ruhname’de de ömrün gençlik yılları bahar, yaşlılık yılları kış mevsimine benzetilip insanın çocuk yetiştirerek kışını bahara dönüştürebileceği ifade edilir (2004: 125).

Altmışa gitti ömrüm, görmez oldu gözlerim“Altmışa erdi yaşım, görmez oldu gözlerim,”

Gocaldım, düşgün oldu, gışa döndü yazlarım “Kocaldım, düşkün oldu, kışa döndü yazlarım...” (“Kana Geldim” MK-I, 2014:149).

Türkmenlerde 61 yaşa kadar olan süre “aksakallık yılları” olarak da anılmaktadır (Tatlılıoğlu 1999: 19). 63 yaş ise peygamber yaşı sayıldığından önem arz eder. O yaşa kadar oruç tutmayan veya namaz kılmayanlar peygamber yaşına ulaştıktan sonra ellerinden geldiğince bu ibadetleri yerine getirmeye çalışırlar. İslâmi kültürde 63 yaş “haddi aşmamak” olarak algılanmıştır. Bir kişi 63 yaşında vefat ettiğinde halk arasında ‘Haddi aşmadı’ denir. Çünkü Hz. Muhammed 63 yaşında vefat etmiştir (Keleş, 2019: 576). Peygambere duyulan saygı ve peygamber yaşına ulaşmaya verilen önem, Hoca Ahmed Yesevî’den günümüze süregelen bir başka gelenektir. Bilindiği üzere Hoca Ahmed Yesevî, Peygambere olan sevgisinin bir işareti olarak rivayete göre 63 yaşına geldiğinde haddi aşmamak için yerin altına bir kuyu (çilehane) kazdırır ve ömrünün geri kalanını bu çilehanede geçirir. Yesevî’nin yaşnâmesi de 63 yaşta bitmektedir (Keleş, 2019: 577). Mahtumkulu Firakî, Peygamber yaşına ulaştığını “Düşen Günlerim” şiirinde dile getirir:

Kırkımda goyulup, kâsâm dolmuşam, “Kırkımda koyulup, kâsemi doldurmuşum,”

Ellimde elime tesbih almışam, “Ellimde elime tesbih almışım,

Altmışımda pîre mürit bolmuşam, “Altmışımda pîre mürit olmuşum”

Pıgamber yaşımı yaşan günlerim. “Peygamber yaşımı yaşayan günlerim” (MK, 1959: 144).

Türkmenlere göre 70’li yaşlar *gartanlık* “yaşlılık” yılları olarak bilinir. Dişler dökülür, gözler görmez olur. İnsanın vücudundan kanı çekilmiş, yüzünün nuru gitmiş gibidir. İnsanoğlu gittikçe kurumaya, güçsüzleşmeye başlar:

Yetmişde ‘Hak’ diyp galdıñ, “Yetmişte ‘Hakk’ diye kaldın,”

Kuvvatıñ yok, yıkıldıñ “Kuvvetin yok yıkıldın,”

Gocaldıñ, işden galdıñ, “Kocaldın, işten kaldın,”

Söyle ne pişe etdiñ “Söyle ne hüner ettin” (“Coşa Yetdin” MK-I, 1992:294).

Yetmiş yaşa gelende, ganın gaçar yüzünden “Yetmiş yaşa gelende, kanın kaçar yüzünden,”

Ak dişleriñ döküler, şugla gider gözünden “Ak dişlerin dökülür, nurun gider gözünden,”

Kuvvat senden ayrılar, güycüñ gaçar dızından “Kuvvet senden ayrılır, gücün kaçar dizinden,”

Hiç kişi heder etmez seniñ aydan sözünden “Hiç kimse heder etmez, senin diyen sözünden...” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

Yetmişde lâş kaklanır “Yetmişte leş kaklanır (kurur),”

Can cesette saklanır “Can cesette saklanır,”

Gaygı-hasrat çoklanar “Kaygı, hasret çoğalır,”

Kösti bolar işinde “Zerre olur her işin” (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:296).

Yetmiş başde ah çekiler, “Yetmiş beşte ah çekilir,”

Segsende dişin döküler, “Seksende dişin dökülür”

Segsen başde bil büküler, “Seksen beşte bel bükülür”

Kirişsiz kemana geldiñ “Kirişsiz kemana geldin” (“Sana Geldiñ”, MK-II, 1994:209)

Türkmenlerde 80-85 yaş *garrılık* “kocalık” yılları olarak anılmaktadır:

Segsene yetişse sal, “Seksene yetişse sal,”

Niçik geçer beyle hal, “Neden geçer böyle hâl,”

Ötdi gızgınlı mahal, “Geçti sinirli mahal,”

Oraksız hoşâ yetdiñ. “Oraksız hoşâ (anıza) yettin”

(“Coşa Yetdiñ” MK-I, 1992:294).

Kuvvatı yok tutanda, “Kuvveti yok tutanda,”

Incalmayın yatanda “Rahat olma yatanda,”

Yaş segsene yetende “Yaş seksene yetende,”

Tanımaz ugraşanda “Tanımaz uğraşında”

(“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:296).

Türkmenler, 85 yaş sonrası için “haram yaş” tâbirini kullanmaktadırlar. Şairin şiirlerinde ise 90 yaş artık insan zihninin bulanmaya başladığı bir dönemdir:

Sandan çıkdıñ doksan yaşda, “Harap oldun doksan yaşta,”

İman dile doksan başde, “İmân dile doksan beşte”

Magtımğulı sen yüz yaşda, “Mahtumkulu sen yüz yaşta,”

Bir belli mekana geldin. “Belli bir mekana geldin” (“Sana Geldiñ” MK, 1994: 209).

Togsanda yañılar söz, “Doksanda yanılar söz,”

Gara bolup görner boz, “Karadır, görünür boz,”

Govşar süyek, alar göz, “Erir kemik, erir göz,”

Yüz müñ endişâ yetdiñ “Yüz bin endişeye yettin” (“Coşa Yetdiñ” MK-I, 1992:294).

Yetmişimde agrı indi dızıma, “Yetmişimde agrı indi dizime,”

Segsenimde gubar indi gözüme, “Seksenimde perde indi gözüme,”

Togsanımda huş galmadı özüme, “Doksanımda hafıza kalmadı özüme,”

Akıl-huşdan juda düşen günlerim. “Akıldan-hafızadan ayrı düşen günlerim” (MK, 1959: 144).

Mahtumkulu “Nihâna Geldiñ” şiirinde 90 yaşını geçmeyi mihnet, üzüntü, kederle eş tutar. İçinde

bulduğu yüzyılda 100 yaşına ulaşanların nadirliğinden bahseder. Şiirlerinde sık sık metaforlara baş vuran şair, tenin yere gireceği mezarı “eşiği, bacası olmayan karanlık han” ile ifade eder:

Mahtımgulı mähnetdir her kim togsandan ötse, “Mahtumkulu, mihnettir, her kim doksanı geçse,”
Kem-kem geler cahana, eger yüz yaşa yetse, “Az az gelir cihana, eğer yüz yaşa yetse”
Hiç kimden haray bolmaz acal yakanı tutsa, “Hiç kimseden fayda yok, ecel yakanı tutsa,
İmanıñı gazansañ, yoluñı rovan etse, “İmanını kazansan, yolunu revan etse,”
Ahır bolcagıñ şuldur-teniñ yer bilen yatsa, “Ahır olacağıñ bu, tenin yer ile yatsa.”

İşigi, müynügi yok, garañkı hana geldiñ. “Eşiği, bacası yok; karanlık hana geldin.” (“Nihana Geldiñ” MK, 1993:121).

Çıkmaz içerden daşa, “Çıkmaz içeriden dışa,”
Bakmaz kovum-kardaşa, “Bakmaz akrabaya-kardeşe”
Öli diyrler ol kişä, “Ölü derler o kişiye”
Yaş togsandan aşanda “Yaş doksandan aşanda”

Mahtımgulı hümmeti “Mahtumkulu himmeti”
Galmaz gadır-gımmatı “Kalmaz kadri kıymeti,”
Pıgamberin ummatı “Peygamberin ümmeti,”
Hiç bolar yüz yaşında “Hiç olur yüz yaşında”
 (“Mânâ Bilmez Yaşında” MK-I, 1992:296).

4. Sonuç:

Türk halk edebiyatında, kaçıncı yüzyıldan itibaren yazılmaya başlandıkları tartışmalı olan yaşnâme yazma geleneği mevcuttur. Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu yaşnâmeleri XI. yüzyıldan günümüze kadar devam eden bir nazım türü (1985: 151) olarak görürken, Prof. Dr. Esma Şimşek “Bir Yaşnâme Örneği Olarak Yunus Emre'nin ‘Düşdi Gönül’ Redifli Şiiri Üzerine Değerlendirmeler” adlı çalışmasında, örneklerine daha çok âşık edebiyatında ve tasavvufi Türk şiirinde rastlanan yaşnâmelerin geçmişinin Orhun Yazıtlarına kadar götürülebileceğini savunur (2021: 94). Edebiyat tarihimizde yaşnâme yazarı şairler arasında çoğunlukla Yusuf Has Hâcib, Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan'ın adları anılırken, 18. yy. Türkmen şairi Mahtumkulu Firâki'yi de yaşnâme yazarı şairler arasında saymak gerekir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Mahtumkulu'nun doğrudan yaşnâme türünde yazılmış şiirlerine muhtemelen ilk defa “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler” adlı makalesinde Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu tarafından dikkat çekilmiştir. Adı geçen makalede Çelebioğlu, Mahtumkulu'nun 4 yaşnâmesini paylaşır. Bunlar “Dördünde ya Beşinde”, “Mekâna Geldin”, “Coşa Yetdin” ve “Düşen Günlerim”dir. Bu şiirlerden “Düşen Günlerim” Mahtumkulu'nun Türkiye’de de yayınlanmış şiir kitapları arasında (bkz. Aşırov 2014) dikkati çekmezken, Türkmenistan’da Baymuhammet Atalıyevîç Garriyev’in 1959 tarihli eserinde yer almaktadır (s.143-144). Çelebioğlu, Saadet Çağatay’ın *Türk Lehçeleri Örnekleri* “Mahdum Kulı Divanı” bölümünde yer alanlara ek 2 yaşnâmeye daha kendi eserinde yer verir. Çelebioğlu'nun yayımladığı bu dört şiirden ikisinin adları ise bugün ister Türkmenistan’da ister Türkiye’de yayınlanmış kaynaklarda farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Saadet Çağatay ve Çelebioğlu’nda geçen “Dördünde ya Beşinde” şiiri “Mânâ Bilmez Yaşında”, “Mekâna Geldiñ” şiiri ise “Nihana Geldiñ” adıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, daha önce bilinen bu dört yaşnâmeye ilave olarak “Sana Geldiñ” ve “Kana Geldim” şiirleri de eklenince, Mahtumkulu'nun yaşnâme şiirlerinin sayısı 6’ya çıkmıştır.

Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler” adlı makalesinde, yaşnâmelerin genellikle baba sülbünün ana rahmine düşmesinden itibaren başlayıp takriben insanın 100 yaşına kadar süren safhalarının karakterize edildiği şiirler olduklarını söyler (1985: 151). Yaşnâmelerde yılların sıralanışı çeşitli şekillerdedir. Her dörtlükte bir yaş belirtilebildiği gibi her kıtada birden fazla yıla da değinilebilir (Çelebioğlu 1985: 155). Bu bilgiler ışığında Mahtumkulu'nun eldeki yaşnâmelerine bakıldığında şairin “Nihana Geldiñ” şiirinde insanoğlunun ata belinden ana rahmine düşüşünden başlayan hayatı, mezara kadar getirilir. Bu yapılırken 7-8 yaş ile başlayan süreç 15 yaş ile devam eder ve 30 yaştan sonrası her 10 yıl ele alınarak 100 yaşa ulaşılır (MK, 1993: 120-121). “Sana Geldiñ” şiiri insanın bir avuç topraktan yaratılmasıyla başlar, önce 1-2/5-6/7-8-9/12-13/14-15 yaşlar şeklinde ilerledikten sonra 20-25-30 şeklinde beşer beşer artırılarak 100 yaşına ulaşılır (MK, 1994: 208-209). “Mânâ Bilmez Yaşında” şiiri 4-5 yaş ile başlar, 10-15-20 şeklinde devam eder; 20 yaştan sonrası ise 10’ar 10’ar ilerleyerek 100 yaşına gelinir. Şairin “Coşa Yetdiñ” şiirinde de dokuz ay on günlük doğum süresi ile başlayıp, ömrün 7 ve 14 yaşlarına değindikten sonra her 10 yıl ele alınarak 100 sayısına ulaşılır (MK, 1992:293-294). “Düşen Günlerim” şiiri de anne karnında dokuz ay yatma ile başlayıp insan ömrünü bir yaşından 17 yaşa kadar aralıksız sırasıyla göz önüne getirdikten sonra 20-25-30-35 şeklinde beşer beşer, 40 yaşından sonra da 10’ar 10’ar ilerleyerek 100 yaşına ulaşır (MK, 1959: 143-144).

Şairin “Kana Geldim” şiiri ise diğerlerinden farklıdır. Şiir ata belinden ana rahmine düşüşle başlamakla birlikte, 2 yaş sonrası 3-5-7-9-10-12-13-15-17 yaş ile devam eder. 20 yaştan sonrası ise 10’ar 10’ar arttırılır ve 70 yaşından sonra Azrail’in gelişi, musalla taşı, tabut, mezar, yeniden diriliş ve sorgu-sual ile devam eder:

*Yatır erdim bisterde, nâgâh Ezrayıl geldi,
Bilbil dilim bağlanıp, gızıl yüzlerim soldı,
Yüz müñ cepa-cebr bilen cismimden canım aldı,
Dünyâni puç geçirdim, barça armanım galdı,
Geldi ölüm nişanı, acal gamhana geldim.*

Türkiye Türkçesi:

“Yatıyordum döşekte, nagâh Azrail geldi,
Bülbül dilim bağlanıp canlı gözlerim soldu,
Yüz bin cefa cevri ile cismimden canım aldı,
Dünyayı boş geçirdim, bütün isteklerim kaldı,
Geldi ölüm nişanı, ecel kampına geldim.”

*Gassal golun çizganıp, meydimi yuvdular päk,
Agaç ata müñdürüp eltdiler ol suyu-häk,
Ezrayılıñ ceñinden ruhum oldı çäk- çäk,
İki gürzli topuldu, sehmnäk-u gazapnäk,
Ruhum teslim etdiler, dirildim cana geldim.*

Türkiye Türkçesi:

“Gassal kolun sıyırıp, cesedimi yıkadı pak,
Tabuta bindirip, ulaştırdı o suya hak,
Azrail’in cenginden ruhum oldu delik-deşik

İki güzrlü topuzlu zebâniler

Ruhumu teslim ettiler, dirildim, cana geldim.”

Soradılar ‘Ey adami diy görem, haluñ nedir?

Dünyâde hayr etmediñ, bu kıl-u kaluñ nedir?

Gitdiñ şeytan rayına, covap-sovaluñ nedir?

İmdi toprak astında, ilmı-kemaluñ nedir?

Gürzi saldı depâmden, çâki-hemana geldim⁹.

Türkiye Türkçesi:

“Sordular: ‘Ey Adem, söyle, görem halin nedir?

Dünyada hayır etmedin, bu kil u kâlin nedir?

Gittin şeytan rayına, suale cevabın nedir?

Şimdi toprak altında, ilm-i kemalin nedir?

Gürzle vurdu tepemden, sanki sırata geldim”

... (MK, 2014-I: 149).

Sonuç olarak büyük Türkmen şairi ve düşünürü Mahtumkulu Firakî, babası Devletmehmet Azadî gibi bir şahsiyetten ilk ilmini almış, Buhara ve Hive’de medrese eğitimi görmüş; Arapça, Farsça ve Doğu Türkçesi’ni öğrenmiş; Nizamî, Fuzulî, Nevaî gibi klâsikleri okumuş bir şahsiyet ve Fuat Köprülü’nün deyişyle “Ahmet Yesevî tesirinde bir Nakşibendî dervişi” (1976: 177) olarak 18. yüzyıldan günümüze güzel yaşnâme örnekleri bırakmıştır.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

Adams, James F. (1995). *Ergenliği Anlamak*. Ankara: İmge Yayınları.

Agahanov, Hangeldi (Red.) (1993). *Mahtumgulu Saylanan Eserler*. Aşgabat: Türkmenistan Kinematografiyaçılar Birleşigi. (= MK, 1993)

Aşırov, Annagurban (2012). “Mahtumkulu Firakî: Türkmen Halkının Millî Gururu”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4 (Aralık 2012), s.7-22.

Aşırov, Annagurban (2014). *Mahtumkulu. Bütün Eserleri*, I-II Cilt. (Çev.: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel v.d.), Ankara: Türksoy. (= MK, 2014-I/II)

Bazin, Louis (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. Ankara: TDK Yayınları.

Çağatay, Saadet (1977). “Mahtum Kulu Divanı”, *Türk Lehçeleri Örnekleri (8. yy. ’dan 18.yy. ’a kadar)*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları. Ankara: Erol Ofset Matbaacılık, s.347-371.

Çelebioğlu, Âmil (1985). “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Yıl: 1984, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 151-286.

Garriyev, B. A. (1959). *Mahtumgulu*. Aşgabat. (= MK, 1959)

Hudayberdiyeva, Bâgül (2021). *Mahtumkulu Firakî’nin Şiirlerinde Tasavvufî Kavramlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, 307 s.

Keleş, Reyhan (2019). “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizmi”. *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, İstanbul, s. 561-586.

⁹ <https://magtymgulypyragy.gov.tm/poems/2/gana-geldim>, (Erişim: 10.04.2024).

- Kıyasova, G.-Geldimiradov, A.-Durdıyev, H. (2016). *Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi*, İki tom. Aşgabat: İlm. (= TDDS-II)
- Köprülü, Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 6. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurbanova, Metanet Kahramankızı (2018). “Divân-ı Hikmet’te Yaş Dönemleri Üzere Kişiliğın Gelişim Özellikleri”. *II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, s.63-68.
- Niyazov, Saparmurat (2004). *Ruhnama*, İkinci Kitap, Aşgabat.
- Övezgeldi, Muhammetcuma v.d. (1992). *Magtımgulı, Şıgırlar*, I. tom. Aşgabat: Türkmenistan. (=MK-I, 1992)
- Övezgeldi, Muhammetcuma v.d. (1994). *Magtımgulı, Şıgırlar*, II. Tom. Aşgabat: Türkmenistan. (=MK-II, 1994)
- Şimşek, Esmâ (2021). “Bir Yaşnâme Örneği Olarak Yunus Emre'nin ‘Düşdi Gönül’ Redifli Şiiri Üzerine Değerlendirmeler”. *Vefatının 700. Yılında Yunus Emre, Bizim Yunus Sempozyumu Tebliğler*. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi, s.92-99.
- Tatlıhoğlu, Durmuş (1999). “Türkmenistan’da Hayatın Geçiş Safhalarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. Yıl 1, Sayı 2, s.13-32.

İnternet Kaynakları:

- Gorvett, Zaria. “İlk Anıları Hatırlama Yaşı Ülkelere Göre Değişiyor”, *BBC Future*, Yayımlanma tarihi: 31.08 2016, Erişim tarihi: 4.10.2023, <https://www.bbc.com/turkce/vert-fut-https://magtymgulypyragy.gov.tm/poems/2/gana-geldim>, (Erişim: 10.04.2024).
- <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim: 10.04.2024).
- https://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_yasnameler.pdf (Doğan Kaya (2016). “Yaşnameler”).